

"MAGYAR NYELVJÁRÁSOK"

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE

XXVIII-XXIX, 15-26
DEBRECEN
1990

**A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csúrynél
és azóta**

A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata nagy multú és a múlt század közepétől kezdve egyre több munkában kimutatható. Ez különösen kiszélesedett a Magyar Nyelvőr köteteiben 1872-től kezdve, ahol egész sor olyan szógyűjteményt találunk, mely egy-egy népi foglalkozás szókincsét gyűjtötte össze ezek munkamene-
tének egyszer-egyszer többé-kevésbé részletesebb leírását is köz-
li. A néprajz oldaláról HERMAN OTTÓ volt az, aki egy-egy népi
foglalkozás lehetőleg teljes szókincsének összegyűjtését a gya-
korlatban is elvégezte. Gondolok itt elsősorban az 1887-ben meg-
jelent alapvető halászlati művére, de különösen *A magyar pásztorok
nyelvkincse* (Bp. 1914) című utolsó, életében megjelent munkájára,
melynek előszavában a szókincsnek fogalomkörök szerinti gyűjtésé-
re nyomatékosan felhívja a figyelmet: "Ez az egyetlen mód arra,
hogy ne csak az egyes szavakkal, hanem összefüggésében ezeknek az
értelmén túl és ezeknek segítségével az ősfoglalkozás lényével és
jelentőségével is foglalkozzunk, megismerkedjünk". Ilyen irányba
a kezdő lépéseket MUNKÁCSI BERNÁT tette meg, amikor HERMAN gyűj-
tése alapján a magyar halászlát műszókincsét etimológiailag vizs-
gálta meg (Ethn. 4 /1893/, 165, 261 kk). Kettőjük eredményét
JANKÓ JÁNOS a magyar halászlát összehasonlító vizsgálatában hasz-
nosította (A magyar halászlát eredete. Bp.-Lipcse 1900).

Az együttműködés magától értetődő, hiszen a nyelvjárási- és
néprajzkutató egyaránt a néptől, melyen ez alkalommal a paraszt-
ságot értem, közvetlenül veszi adatait, akiknek életében, munká-
jában a tárgyak, jelenségek nemcsak összefüggenek, hanem szétvá-
laszthatatlanok. Ez a kapcsolat a szókincsre, a lexikográfiai ku-
tatásra és a leíró jellegű munkákra vonatkozik. Ezért tudta az
1893-1901 között megjelent Magyar tájszótár a néprajzi közléseket
is felhasználni (Ethn.; HERRMAN O., KÁLMÁNY L.; KRIZA J. munkáit,
A Magyar Népköltési Gyűjtemény köteteit stb).

Ez az együttműködés, ha nem is tudatosan, a század elején a
Nyelvészeti Füzetekben, a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalá-
kulása után meginduló Magyar Nyelvben jutott kifejezésre, és ez

már közvetlenül hatással volt CSÚRY BÁLINTRA is. Már előtte kaptak megbízást ERDÉLYI LAJOS az Alsóháromszéki Tájékoztató elkészítésére, melyben a néprajzi feljegyzések, sőt rajzok ugyancsak helyet kaptak volna (MNy. VII, 224-225), de sajnos ez a megjelenésig nem jutott el. HORVÁTH ENDRE egy bakonyi (Lovászpata) tájékoztatót tervezett és a Nyelvészeti Füzetek 34. számaként meg is jelent egy könyve (A bakonyalji nyelvjárás. 183 l. Bp. 1906), melynek jelentős részét a tizennyolc csoportba szedett szavak teszik, és igaz, hogy csak egy táblán, de rajzot is mellékel hozták. E kísérleteket CSÚRY minden bizonnyal ismerte és ez abból is látszik, hogy 1917-ből keltezett nyelvjárási gyűjtő jelentésében ezeket írja: "Gazdagítottam inkább ethnographiai értékű feljegyzéseimet is néhány babona (tyúk-ültetésre vonatkozó babonák), népies orvosság és ráolvasás feljegyzésével" (MNy. XIV, 45). Közül néhány népi mértékegységet is, melynek néprajzi és nyelvjárási jelentőségét külön is aláhúzza.

CSÚRY, amikor a kemény kisebbségi sors rászakadt, néhány évig alig dolgozott valamit, azután viszont belátta, hogy működését, éppen a magyar kisebbség érdekében szélesítenie kell. Ez elsősorban az irodalomtörténet és a néprajz irányába történt, ami munkásságának felméréséből nagyon jól nyomon követhető (MÓDIS LÁSZLÓ, Dr. Csúry Bálint 1886-1941. Kézirat. Debrecen 1958). 1924-ben a Magyar Nép című folyóiratban "Gyűjtsünk néphagyományokat" címen egyenesen felhívást tesz közzé, melyben a néprajz is jelentős helyet foglal el. Állandó szamosháti gyűjtései során szaporodnak a néprajzi feljegyzések is, melyek egy része belekerült ugyan a szótárba, de jelentős része sohasem látott napvilágot és ezek az adatok, melyből akár egy néprajzi monográfia is kerekedhetett volna, hagyatékanak és könyvtárának a háború alatt történt megsemmisülése során ugyancsak nyomtalanul elvesztek.

Ebben a korszakban is a szótárak és etimológiák mutatják egyre bővülő és gyarapodó néprajzi ismereteit, amit néhány önálló kiadvány is bizonyít. *Magyar lakodalom (Vőfélykönyv)* (Kolozsvár 1924) három kiadást is megért, legutoljára 1938-ban jelent meg. A kalotaszegi, a székely és a szamosháti vőfélyverseket tartalmazza, de az utóbbival kapcsolatban részleteket is közöl a lakodalom menetéből. 1928-1931 között bejárta a moldvai csángó falvakat és ennek jelentős eredményeit nemcsak a KANNISTOVAL együtt kiadott YRJÖ WICHMANN'S *Wörterbuch des ungarischen Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes* (Helsinki 1936) című szótárban tudta hasznosítani, hanem egy önálló füzetet is kiadott: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* (Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Cluj-Kolozsvár 1930) címen, melyben sok olyan adatot találunk, amit a néprajztudomány napjainkban fontos forrásként tud felhasználni.

CsÚRY BÁLINT alapvető munkájában a *Szamosháti szótár* (Bp. 1935-1936) bevezetőjében is sokat foglalkozik a néprajzzal történő együttműködés kérdésével, helyesebben azzal, hogy a szókinccset gyűjtő nyelvjáráskutató szakembernek fel kell jegyeznie minden olyan néprajzi jelenséget, mely a terminológia jobb megértését elősegíti. Ezzel kapcsolatban leszögezi: "A szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző megnyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, népszokásokat, a népeletet. Nemcsak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfeythetetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szókinccs egy része is. Ezért szerintem a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvestétikai stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókinccse él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan. Ezt a felfogást érvényesítettem szótáram kidolgozásában. Nem különítettem el szorosán a nyelvi oldalt a néprajzától, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi háttérét is megrajzoltam." A néprajz irányába tett lépéseit növelte, amikor megállapította: "Ilyen népnyelvi szótárt nem tudok elképzelni rajzok, illusztrációk nélkül" (1:13-15). Állandóan szorgalmazta, hogy ne csak rajzokat, de fényképeket is készítsünk szakdolgozatunkhoz, doktori disszertációinkhoz. Mivel magunk nem rendelkezünk fényképezőgéppel, ezért a Népnyelvkutató Intézet számára lehetővé tette annak beszerzését, sőt arról is szó esett, hogy egy-egy fontosabb munkamenetet mozgófilmen rögzítsünk. Erre azonban tudomásom szerint nem került sor. A Szamosháti szótárban - mint ez köztudomású - az NR. rövidítés a néprajzi háttérre jelenti, mely nemcsak a szavak jobb megértését segíti elő, hanem a néprajz számára is fontos forrásul szolgál.

Ezt az eljárást az azóta megjelent nyelvjárási szótárak is követték. Így az Nr. = néprajzi vonatkozások jelzéssel sokszor találkozunk KISS GÉZA -- KERESZTES KÁLMÁN, Ormánysági Szótárában (Bp. 1952), hiszen e munka gyűjtésének megindulásában CsÚRY nyújtott segítséget. Hasonló megoldást látunk PENAVIN OLGA, Szlavóniai (kórógyi) szótárában, ahol a néprajzi vonatkozásokat fényképek magyarázzák. MARKÓ IMRA LEHEL, Kiskanizsai szótárában (Bp. 1981) "Megjegyzés"-ben ismerteti a néprajzi tudnivalókat. Csak taláalomra kiragadott néhány példa is azt mutatja, hogy a tájszótárak jelentős része szinte napjainkig igyekszik megrajzolni a néprajzi háttérre, melynek fontosságára CsÚRY olyan nyomatékosan hívta fel a figyelmet.

A debreceni egyetemre történt kinevezése után már 1932-ben meghirdette a *Magyar Nyelvészeti gyakorlatokat*, melyen elsősorban nyelvjáráskutatásokról volt szó, mint 1935-től kezdve *A népnyelvi gyűjtés módszere* címen meghirdetett szemináriumán, és gyakran hangoztatta a néprajz jelentőségét a szókincsgyűjtésben. Ugyanezt tette *A népnyelvi búvárlat módszere* (Debrecen 1936) című munkájában, amit a Csúrv tanítványok Bibliájuknak tekintettek. Ebben a néprajzzal kapcsolatban megismételte mindazt, amit a Szamosháti szótárban írt, de már sokkal határozottabban körvonalazta a szakdolgozatokban és doktori disszertációkban megvalósítandó eljárás-módot. Megállapítja: "A szógyűjtés legtermészetesebb módja a tárgykörök szerinti gyűjtés... Ilyen módszerrel kell összegyűjteni a falusi ember foglalkozási körének teljes szókincsét, a földművelésre vonatkozó fogalmak, munkálatok, eszközök teljes szókincsét... Természetesen nem elég a nevek pusztá feljegyzése, hanem minden egyes szót szabatosan értelmezni is kell. Az egyes tárgyak alkatrészeinek szemléltetésére szükséges a helyszínen vázlatos rajzot is készíteni..." (26-27).

Így alakult ki a szókincspublikációnak az a formája, mely lényegében két részből állott: 1. egy-egy munkamenet, fogalomkör leírása, elsősorban a jelenre vonatkoztatva, de felhasználva az adatközlők emlékezetéből adódó lehetőségeket is. Így a leírás nagyjából az utóbbi 50-80 évet ölelte fel. 2. A műszótár, melyben a Szamosháti szótár szócikkeit vettük mintául. A tervezett Debreceni címvis szótár abban különbözött, hogy a kutatást történeti irányba is igyekezett elmélyíteni. Csúrv ezzel kapcsolatban le is szögezte: "A gyűjtők nemcsak az élő címviszavakat jegyzik fel, hanem felkutatják a levéltárakban a régi okiratokat, a céhek iratait és jegyzőkönyveit is. Belőlük egész sereg kihalt debreceni szót és fogalmat ásnak ki és jegyeznek fel a nagy címviszótár számára. A debreceni címviszótár nemcsak a ma élő szavakat fogja tartalmazni, hanem a régi iratoktól megőrzött műveltségszavakat és fogalmakat is felöleli" (Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. Szerk.: CSOBÁN ENDRE. Bp. 1940. 180). Az ilyen típusú munkából három jelent meg (PETŐ JÓZSEF, *A debreceni tímárok céh- és mesterségszavai*. Debrecen, 1938.; BALASSA IVÁN, *A debreceni címvis földművelés munkamenete és műszókincse*. Debrecen 1940.; VAMOSI NÁNDOR, *A debreceni csizmadiák céh- és mesterségszavai*. Debrecen 1942). Szakdolgozati fokon ESZIK MIHÁLY a pipakészítők és hentesek, PELSŐCZY ZOLTÁN a szíjgyártók, DEBRECZENY GIZELLA a szabók, BAGDY LÁSZLÓ a szappanosok és gyertyamártók munkáját írta le és mutatta be megfelelő történeti háttérrel. Sajnos ez utóbbiakat nemcsak a néprajz nem használja, de egy kivételével még az Új magyar tájszótár anyagába sem kerültek be.

A leíró néprajzi és ahhoz kapcsolódó szókincset feldolgozó szakdolgozatok és doktori disszertációk elsősorban 1937-1942 között készültek el, természetesen a gyűjtés és feldolgozás munkája ennél korábbra nyúlt vissza. Különösen néhány tárgykörben születtek jelentős eredmények. Így többek között a földművelés leírását és műszókincset különböző helyekről többen is összegyűjtötték. RUSZKAY ENDRE: *A földműveléssel kapcsolatos műszavak Göncruszván (Abaúj m.) a későbbieknek is mintául szolgált* (pl. BALASSA IVÁN debreceni dolgozatának). É. KISS SÁNDOR: *A földművelés munkamenete és műszókincse Hajdúhadházon*; IMRE SAMU: *A felsőbri földművelés* (Debrecen 1941); TOLDI ZOLTÁN: *A kenyérmagvak termelésére és feldolgozására vonatkozó műszavak Jánd községben (Bereg m.)*. A másik kedvelt témakörnek bizonyult a táplálkozás, konyhamesterség. Itt a sort BOLLA JÓZSEF: *A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben* (Debrecen 1939) nyitotta meg; VÉCSY KLÁRA: *A népi konyhamesterség műszókincse, munkamenete a szabolcsmegyei Ajakon* (1939); FEKETS SAROLTA: *A népi konyhamesterség műszókincse és munkamenete Kismányán (Nyitra m.)* (1940). Sokan foglalkoztak a kenderfeldolgozás kérdéseivel is. E területen NAGY JENŐ: *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg)* (1938) című munkája az első, aki e kérdéssel kapcsolatban más jellegű gyűjtéseket is végzett: *Takács és varrottas műszavak Magyarvalkón (Kalotaszeg)* (1938); SZERDAHELYI ISTVÁN: *A népi kendermunka műszókincse és munkamenete Demecserben* (1940); KOVÁCS ISTVÁN: *A népi kendermunka műszókincse és munkamenete Medvesalján* (1941). (Az adatok a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve 1954. 2. rész. Debrecen. 1955. Kézirat. származnak). A különböző témájú leírásokat és szógyűjteményeket még lehetne tovább sorolni, de azt hiszem ennyi is elég annak bizonyítására, hogy ezek földrajzilag is meglehetősen nagy területet öleltek fel.

"A szókincsgyűjtésnek új, elsősorban a Csúry-tanítványok által művelt, viszonylag rövid életű változata volt a t á r g y - k ö r - m o n o g r á f i a - állapítja meg IMRE SAMU. A szó szorosabb értelmében véve nem is nyelvészeti munkák ezek, hanem tárgyi néprajzi leírások, amelyek már a leírásban is igen nagy gondot fordítanak a tágabb értelemben vett műszóhasználatra, s a leíró részhez gazdag, gondosan összeállított, példamondatokban bővelkedő szótári rész csatlakozott. Ez a műfaj kétségtelenül hasznos formája volt a nyelvjárási gyűjtésnek, nemcsak komplex jellege, az így összegyűjtött értékes szóanyag miatt, hanem azért is, mert bizonyos témaköröknek (pl. földművelés, kendermunka táplálkozás, fazekasmunka stb.) az ország különböző területein való összegyűjtése módot adhat szóföldrajzi következtetések levonására, segítheti a jövevényszó kutatást, sőt a művelődéstörténet szá-

mára is jelentős adalékul szolgálhat". (A mai magyar nyelvjárások rendszere Bp. 1971. 23). Valóban igaza van IMRE SAMUNAK, hogy a debreceni egyetemen ez a néprajzi-szókincs feldolgozó műfaj, melyet CSÚRY munkásságához lehet kötni, viszonylag rövid életűnek látszik, de az egész magyar néprajzi, nyelvtudományi munkálkodásban nemcsak megmaradt napjainkig, hanem tovább is fejlődött. Sőt mintha megélenkült volna az ilyen típusú néprajzi leírás, szókincsgyűjtés, feldolgozás iránti érdeklődés. Ezt nemcsak megjelent dolgozatok, közlések és feldolgozások bizonyítják, hanem néhány tanulmány a kérdés elvi és gyakorlati oldalát is igyekszik megvilágítani. Itt elsősorban gondolok PÉNTEK JÁNOS: *A néprajzi leírás kérdése a népi foglalkozások szókincsének vizsgálatában* (Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Philologia. Fasc. 1:67-78.) kitűnő dolgozatára, majd később könyve bevezetőjére, melynek ismertetésére alább visszatérek. De nemcsak Erdélyben, hanem Budapesten, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen is néhány éve az elméleti érdeklődés megújult a kérdés iránt, ami elsősorban HAJDÚ MIHÁLY: *A csoportnyelvekről* (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1. Bp. 1980) szóló összefoglalásában jutott kifejezésre. Legutóbb az ilyen irányú ismereteket a Csúry-tanítvány Nagy Jenő Kolozsvárt foglalta össze *Néprajz és nyelvtudomány* címen (Népismereti Dolgozatok 1983. 7-22. Bukarest).

Ennek a megmaradásnak, illetve fejlődésnek legalább is három elkülöníthető ágazatát lehet megkülönböztetni.

1. A régi módszer tovább élése kisebb-nagyobb kiegészítésekkel, korrekciókkal a kolozsvári egyetemen folytatódott és szinte napjainkig megmaradt. Az 1940-es évek első felében Szabó T. Attila szorgalmazta az ilyen gyűjtéseket, de a szárnya alatt dolgozó Csúry-tanítványok (Balassa Iván, Imre Samu) maguk is tudtak ezen a téren tanácsokkal szolgálni. Így már ebben az időben számos ilyen jellegű dolgozat keletkezett (pl. a Szabó T. Attila-tanítvány NAGY RÓZSA Nagyváty (Baranya m.) növényeinek néprajzáról és szókincséről (MNny. III, 387-400; IV, 268-308) írt dolgozatot, de maga IMRE SAMU is gyűjtött és írt ilyen jellegű publikációt (*A kolozsvári fazekasság műszókincse* Kolozsvár 1943). A SZABÓ T. ATTILA tanítványai közül is többen választották a szókincsgyűjtésnek a néprajzi leírással kapcsolt formáját. Így többek között utóda MÁRTON GYULA a tímárokkal és a fazekasokkal foglalkozott egy-egy kiadványban (*A zilahi tímárok mesterségzavaiból*. Dolgozatok a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből. Kolozsvár 1948; *A zilahi fazekasmesterség szókincse*. Hn. 1956). E sorba tartozik SÁNDOR GÁBOR korábbi munkája (*A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei*. MNny. III, 238-274), de ennek szóanyaga nem látott napvi-

lágot. Csak László ilyen formában dolgozta fel a paprikatermelést (*A paprikatermelés munkamenete és műszókincse Békényén NyIK. II, (1958), 171 kk*). Kovács Júlia a tímárok (*A szamosújvári tímárok szókincse NyIK. IV (1960), 343 kk*), Szász Lőrinc a fakitermelés műszókincset (*A gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincse. NyIK. XV, (1971), 224 kk*) szókincset adta közre. Itt most csak néhányat említek meg a kiadott ilyen jellegű dolgozatokból, de minden bizonnyal a meg nem jelent szakdolgozatok között még lehet továbbiakat is találni.

Ez a módszer és forma mai határainkon belül is tovább élt és ennek kezdeményezője Végh József, aki valamennyiünk közül a leg-hosszabb időt töltötte Csúry Bálint mellett. Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtő Pályázatot igyekezett felhasználni ilyen célra és a tudományos színvonal érdekében kitűnően megszerkesztett – talán egy kicsit túl nagyra is méretezett – kérdőíveket adott ki a földművelésről. (*A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. 1. Szántás-vetés. Budapest 1962. A következő két kötetet Balogh István, illetve Hofler Tamással írta*). Az első kérdőívvel kapcsolatban Végh József a következőket jegyezte meg: "Kutatási témánk jellegéből következik, hogy a gyűjtésnek olyannak kell lennie, hogy ne csak a nyelvészet, hanem a gazdaságtörténet és a néprajz igényeit is kielégítse. Természetesen olyan szinten, ahogy a munkát önkéntes gyűjtőkkel el lehet végeztetni. A kívánalmakat illetően tehát bizonyos mérsékletre van szükség" (*A magyar nyelvjárási szókincs-archívum. MNyj. IX, (1963), 35*). Az első kérdőívre több mint száz helyről érkezett be gyűjtés és azt valamennyit átnéztem és annak 80-90 %-áról nyugodtan megállapíthatom, hogy tudományos célokra is jól felhasználható anyagot tartalmaznak. Ezt többek között a MNyA eke alkatrészeiről szóló lapjaival és az irodalom más adataival jól tudom ellenőrizni. Magam csak sajnálni tudom, hogy hasonló kérdőívek más témakörökkel kapcsolatban nem jelentek meg, mert az így gyűjtött anyag mind a nyelvtudomány, mind a néprajz használatára vált volna. Itt is megköszönöm Végh Józsefnek, hogy a kérdőívre beérkezett értékes anyagot az ekéről és szántásról szóló könyvemben felhasználhattam. Ezen az ágon a gyűjtésnek és feldolgozásnak ez a módszere napjainkig tovább él.

Azt is szeretném megjegyezni, hogy a szókincsgyűjtés ilyen módszere a debreceni egyetemen is előfordult az utóbbi évtizedekben. Elég ha ezzel kapcsolatban Sebestyén Árpád *A népi kendermunka Gacsályban* (MNyj. V (1959), 102 kk) munkájára utalok, aki az ilyen gyűjtéssel és feldolgozással kapcsolatos véleményét a következőképpen foglalja össze: "Ezek az 'unalmas' leírások esetleg olyan nyelvi formákat, elnevezéseket, kifejezéseket vethetnek

felszínre, amelyek azonos munkamenet és eszközök esetében is fontos tanulságokkal szolgálhatnak a kutatásnak. A közös mozzanatokat átlépő, csak eltéréseket részletező módszer a nyelvi oldal elhanyagolását eredményezheti, pedig ez az országos kép megrajzolásakor nem lehet közömbös. Mert – bár elismerjük, hogy az ilyen munkamenet leírása elsősorban néprajzi fontosságú –, nem szabad lemondanunk nyelvtudományi hasznosításáról sem" (103). A nem túl-nagy számú példák közül hadd említsem meg még HAJDÚ MIHÁLY kitűnő méhészeti dolgozatát (*Az Orosháza környéki kasos méhészetéről*. MNyj. IX (1963), 149).

Az utóbbi néhány évben az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a Benkő Loránd vezette Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéken széles körben, de megújulva bontakozott ki a néprajzi leírás–szókincsgyűjtés munkája. HAJDÚ MIHÁLY szerkesztésében megindult a *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* című kiadványsorozat a szakdolgozatok, ilyen jellegű gyűjtések kiadására, mely néhány év alatt is jelentős eredményeket hozott, nemcsak kiváló szókincsgyűjteményeivel, hanem a néprajz számára is jól értékesíthető leírásaival. A teljesség igénye nélkül ezek közül is megemlítek néhányat: NÉMETH MARIETTA: *A mályinkai szénégetés szakszókincse*. 1980.; TURI TEODÓRA: *A kisbéri szőlőgyártás szakszókincse*. 1980. KISS JENŐ: *A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban*. 1981.; BANA ENIKŐ: *A kispaládi pokróckészítés szakszókincse*. 1981.; BALÁZS GÉZA: *A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincse*. 1982.; BURA LÁSZLÓ: *A szatmári fafeldolgozó mesterségek szakszókincse*. 1982.; (ez Márton Gyula irányításával készült); TIMAFFY LÁSZLÓ: *A kisaljai kocsik és szekerek szakszókincsenek atlasza és szótára*. 1985.; FÜLÖP LÁSZLÓ: *A sárvári kovácsmesterség szakszókincse*. 1985. Ezekben a leírások elsősorban a szókincs megértését szolgálják. A néprajzzal történő együttműködést HAJDÚ MIHÁLY így fogalmazza meg: "Az etnokulturális egység csoportnyelvi vizsgálata elsősorban olyan néprajzi témák szakszókincsenek föltárásakor hasznos, amelyek a vizsgált területre különösen jellemzőek. Ezek kiválasztásakor mindenképpen segítségül kell hívni a néprajztudományt, főként a tárgyi néprajzi kutatások eredményeit. A munkamenetek, eszközök, végtermékek, azok díszítésének különbözőségei minden bizonnyal szókincsbeli különbségeket is takarnak, s ezek földerítése, rendszerezése a csoportnyelvkutatás feladata" (i.m. 14).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szókincsnek néprajzi leírással történő összekapcsolása a gyakorlatban szinte napjainkig élő és használt módszer, de nem olyan nagy mértékben, mint a Csűrű által kezdeményezett megindulásakor, amikor a debre-

centi egyetemen a szakdolgozatok és doktori disszertációk nagyobb részét tette ki.

A módszer azonban nem maradt meg természetesen változatlanul, hanem két irányba is tovább fejlődött, mind a nyelvtudomány, mind a néprajz speciális érdekeit figyelembe véve.

2. Az 1960-as évektől kezdve mind a magyarországi, mind az erdélyi nyelvjáráskutatás, bár a néprajzi leírásra támaszkodó tárgykörök szerinti szókincsgyűjtést fontosnak tartotta, de annak módszerét tovább kívánta fejleszteni. Hadd említsem meg ezek közül SZÉPE GYÖRGY megállapítását: "Divatos dolog a Wörter und Sachen fontosságát hangsúlyozni. Én a dolgok s nevük viszonyában az összefüggések mellett a különbségeket is aláhúznám. Hisz az adja meg az önálló lexikológiai leírás létjogosultságát, hogy a dolgok rendszerétől eltér a nevek rendszere. Ha nem így volna, akkor a lexikológia csupán az etnográfianak (vagy bármi másnak) egy terminológiai fejezetévé redukálnódna" (*Néhány, a szinkron dialektológiával összefüggő kérdésről*. MNy. VII (1961), 56). Mindez azt jelenti, hogy a lexikológiának a néprajz csak segédtudománya, melyet a nyelvtudomány saját szempontjainak megfelelően használ fel.

Erdélyben az utóbbi két évtizedben egy-egy tárgykör szókincsének feldolgozásában újabb szempontok érvényesültek. Így az összehasonlítás, a nyelvöldrajz, a származás több dolgozatban is helyet kapott (pl. BURA LÁSZLÓ, *A szatmári szitakötők szakszókin-cse*. NyIK. XV (1971), 123 kk.; VÖS ISTVÁN, *A fazekaskorong és alkatrészei*. NyIK. IX (1965), 107 kk.). A szókincsgyűjtésben és feldolgozásban az elsősorban nyelvtudományi szempontok leginkább Péntek János munkásságában érvényesülnek, aki már a negyedik korosztályt jelenti a Csúry-iskolában (Csúry Bálint - Szabó T. Attila - Márton Gyula - Péntek János).

PÉNTEK JÁNOS egy terjedelmes könyvében (*A kalotaszegi népi hímzés és szókinccse*. 323 l. Bukarest 1979) mutatta be módszerét. Ennek részletes ismertetése, illetve alapos megvitatása olyan kérdés, melyre ez alkalommal nem vállalkozhatom, inkább csak jelezni szeretném a tovább fejlődés néhány jellegzetességét. "Felfogásunk - írja bevezetőjében a szerző - a hagyományos szókinccsmonografiák néprajzi leírásához viszonyítva részben a terminológiában tér el, részben pedig abban a szemléletben, amely szerint a lexikológiai elemzés nem a néprajzi leírás kiegészítője, hanem ez a fogalomkör leírásaként felfogott néprajzi bemutatás a megalapozása további nyelvi szempontú elemzésnek. A népi terminológiát leíró és vizsgáló tanulmányban a fő cél az, hogy megfeleljen a nyelvtudomány szempontjainak. Erre még akkor is törekednie kell, ha ily módon nem elégítheti ki teljes mértékben a funkciórend-

szerre irányuló néprajzi feldolgozás követelményeit. Helytelen lenne ugyanis a néprajzi leírást kizárólagosnak tekinteni, azzal helyettesíteni a lexikológiai elemzést, hiszen az etnográfia ebben az esetben csak mint segédtudomány jöhet számításba. Ezt az álláspontot az is indokolja, hogy a néprajzi jelenség alapjellemvonásai jellegükben térnek el a terminustól, a névtől, hiszen ez utóbi mozgásában és változásában sok esetben csak a nyelv törvényeihez igazodik, függetlenül a jelenségtől" (29). A munkájában történeti anyagot nem dolgoz fel, mert ez esetlegessége miatt szempontjainak érvényesítését nem mindig tenné lehetővé. Így a jelöléstani (onomaszilológiai) módszer mellett a jelentéstani szempontot is érvényesíti. A nyelvföldrajzi vizsgálata Kalotaszeg 44 térképlapján tanulmányozható. Ezek segítségével meg lehet állapítani, hogy egy viszonylag kis területen ugyanannak a tárgynak, jelenségnek más és más elnevezései is lehetnek. A továbbiakban a vizsgálódási lehetőségek három körét említi meg: "1. az alakok és jelentések viszonya, 2. a poliszémiai-osztályok és 3. a mezőösszefüggések" (31). Érdekes megállapításokat tesz a szókinccsel kapcsolatban és megállapítja, hogy annak 47%-a szakszó, további egynegyede olyan közszó, melynek szak jelentése is van. Érdekes az is, hogy a kölcsön elemek között 2-2% a német és a szláv, 1.28% az oszmántörök, a többi magyar. A nyelvészeti, lexikológiai eredmények részletes felsorolását mellőzve, hadd említsem meg, hogy egy néprajzi szempontból nagyon jól ismert kérdéssel kapcsolatban is sok újat tudhatunk meg és nagyon hasznos ismereteket. Ezt PÉNTEK JÁNOS így summázza: "A bevezető fejezetben hangsúlyoztuk, hogy a népi terminológia vizsgálatát interdiszciplináris területnek tekintjük ugyan, de nem a néprajznak, hanem a nyelvtudománynak (pontosabban: a lexikológiának és a dialektológiának) rendeljük alá. Ez nem zárja ki azonban, hogy ennek a vizsgálatnak ne volnának kifejezetten néprajzi jellegű tanulságai" (199).

Ez az új irányzat elsősorban a dialektológia és a szókinccsgyűjtés és feldolgozás szempontjait követi és valóban ezen a területen a néprajz, minden fontossága mellett is csak segédtudomány lehet.

3. A másik irány, mely ugyancsak a Csúry-iskola néprajzi leírás - szókinccsgyűjtés témakörönként történő feldolgozásából nőtt ki, történeti, szóföldrajzi, etimológiai és egyéb kutatásokkal kiegészítve napjainkig is él. Ez az irányzat a néprajz, a történeti néprajz kutatását tekintette alapvetőnek és a nyelvtudomány eredményeit a többoldalúan megtámogatott eredmények megállapítására használja fel. Egy-egy tárgykör nyelvjárási és történeti szókinccsének elemzése, különösen, ha az megfelelő tárgyi is-

meretekkel támasztható alá a néprajzi feldolgozásnak rendkívül hasznos. Ezzel kapcsolatban elsősorban saját tapasztalataimra támaszkodhatok, melyeket már régebben megfogalmaztam. Ezek közül hadd idézzek most néhányat.

Semmiképpen sem szeretném a szókincset túlbecsülni, de kétségtelen az, hogy ott is jól eligazít bennünket, ahol a nagyon gyér tárgyi vagy levéltári anyag alapján már nem tudunk boldogulni. Egy-egy általánosan elterjedt szó utal annak régiségére. Bizonyos hangtörténeti tények az átvétel időpontját vagy időszakát is meghatározzák. A földrajzi elterjedésből is sok történeti következtetést lehet levonni és lehetőséget ad az átvétel útjának meghatározására.

De nem szabad elfelejteni, hogy a nyelvi adatok, legyenek azok történetiek vagy recensek, önmagukban nem elég megbízhatóak, mert a tárgyak és elnevezéseik változásukban, fejlődésükben nem mindig azonos úton járnak. Az eltérések többségét az okozza, hogy a tárgy, esetleg annak funkciója megváltozik, de az elnevezés régi marad. Így pl. az ekével kapcsolatban ma is sokszor *kormánydeszka*t mondanak, bár az már régen acélból készül. Gúzs volt az elnevezése az eketalyiga és a gerendely összekötésére szolgáló eszköznek sok esetben akkor is, ha az nem vesszőfonadékból, hanem vasból vagy más anyagból készült. Sok esetben megváltozik a tárgy neve, de a vele végzett művelet egy régebbi kifejezést tartott meg. Így *arat-sarló*, feltételezhetően ugyanez az eset a *szánt-éke* esetében is. Ma még távol vagyunk attól, hogy e változások törvényszerűségeit - ha egyáltalán vannak - ismerjük. Le kell azonban szögeznünk, hogy a tárgyakat és elnevezésüket célszerű együtt vizsgálni, úgy, hogy előbb a tárgyat, funkciót, technikát tisztázzuk és ezt egyeztetjük a nyelvészeti eredményekkel. (BALASSA IVÁN: *Az éke és szántás története Magyarországon*. Bp. 1973. 168).

Azt hiszem, hogy az ilyen jellegű nyelvészeti-néprajzi együttműködésből nemcsak a néprajzi eredmények lesznek biztosabbak, hanem a nyelvtudomány is hasznot húzhat. Így a kukorica növényhez általában és különösen a részeihez kapcsolódó szókinccs vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy a magyar nyelv még egy új növény esetében sem veszi át feltétlenül a hozzákapcsolódó idegen szavakat, hanem segít magán: új szavakat képez, de még inkább a régen megvolt szavakhoz új jelentést kapcsol. Mivel a kukorica elterjedése a 17. század második felében, de még inkább a 18. század elején gyorsan történt meg, sem az egész növényre, se részeire nem alakult ki az egész nyelvterületre kiterjedő egységes terminológia. De az utóbbi évszázad folyamán bizonyos egységesülési folyamat megfigyelhető (pl. a *kukorica*, a *csuha* térhódítása), mely az iskola, a tömeg-hírközlés eredménye, de

felmérése rendkívül nehéz (BALASSA IVÁN: *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány.* Bp. 1960.118).

+

A fenti vázlatos áttekintés arról győzhet meg bennünket, hogy a Csúry Bálint által kezdeményezett néprajzi leíró - szókincsgyűjtő formának életében néhány év alatt is jeles eredményei születtek. Halála után ez a gyűjtési és feldolgozási mód, különösen mennyiségileg, megtorpant ugyan, de Erdélyben tovább folytatódott. Magyarországon bár néhány dialektológus szakember is próbálkozott vele, de különösen a társadalmi gyűjtők kérdőívvel végzett munkája hozott sikereket. A módszer tovább fejlődött a nyelvtudomány területén elsősorban Erdélyben, míg Magyarországon történeti, nyelvföldrajzi, etimológiai és más szempontokkal kiegészülve a néprajzi kutatás egyik ágát képviseli.

BALASSA IVÁN